HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

128:2• 2008

ÖVERSIKT

En moderne landbrugshistorie

Av Per Grau Møller

Det svenska jordbrukets historia, vetenskaplig huvudredaktör Janken Myrdal, bildredaktör Ann-Sofie Forsmark, Stockholm: Natur och Kultur/LTs förlag i samarbete med Nordiska Museet och Stiftelsen Lagersberg, 1998–2003. Band 1: Stig Welinder, Ellen Anne Pedersen & Mats Widgren, *Jordbrukets första femtusen år 4000 f. Kr.–1000 e. Kr.*, 1998, 504 s.; band 2: Janken Myrdal, *Jordbruket under feodalismen 1000–1700*, 1999, 407 s.; band 3: Carl-Johan Gadd, *Den agrara revolutionen 1700–1870*, 2000, 415 s.; band 4: Mats Morell, *Jordbruket i industrisamhället 1870–1945*, 2001, 392 s.; band 5: Iréne A. Flygare & Maths Isacson, *Jordbruket i välfärdssamhället 1945–2000*, 2003, 391 s.

I årene 1988–1989 fik Danmark sin landbrugshistorie i fire bind, Norge fik i 2002 sin også i fire bind, og i årene 1998–2003 udkom den svenske landbrugshistorie/jordbrukshistoria i fem bind. Umiddelbart giver det grundlag for sammenligninger mellem så nye oversigtsværker, selv om anmeldelsen ikke skal lægge op til dybtgående komparation, men kun trække linier til Danmark.

Det svenske værk er redigeret af Janken Myrdal, Nordens eneste professor i agrarhistorie ved Sveriges Lantbruksuniversitet i Uppsala. I forordet til bind 1 proklamerer redaktøren, hvad indholdet i værket skal være: "jordbrukets produktion och dess människor". Temaerne der forfølges er: Vad är jordbruk? Vem är jordbrukare? Vilka redskap användes och hur brukades jorden? Vilka var odlingsväxterna och husdjuren? Andre teman rör bondeideologi och livsmönster, social struktur och regionale skillnader. Så enkelt kan spørgsmålene stilles og alligevel komme rundt om et vidt spektrum af emner omkring landbrug.

Lad det være sagt med det samme: kadencen holdes gennem alle bindene. Alle forfattere lever op til at svare på redaktørens spørgsmål, uanset om det drejer sig om landbrug i bronzealderen eller i det 20. århundredes velfærdssamfund. Hvad man ikke kan læse ud af spørgsmålene er, at landbrugssektoren i alle bind sættes ind i et helhedsperspektiv i det svenske samfund. Det giver ikke de store problemer for forhistorien, men i den anden ende af histo-

rien er det ikke selvklart. Men intetsteds står sektoren alene – til alle tider bliver den sat ind i et helhedsperspektiv, så det næsten bliver en Sverigeshistorie der bliver fortalt, med det klare mål, at det rumlige perspektiv, eller landsbygden, spiller en væsentlig rolle, og de regionale forskelle som naturligt er til stede i et så stort landområde som det svenske bliver fremhævet. Det bliver samtidig en syntese af svensk strukturhistorie hvor der fokuseres på de lange tidslinier frem for enkeltbegivenheder og personer. Ikke at disse er fraværende, men de ses i lyset af det som er hovedmålet: at skildre hvordan og hvorfor landbruget fungerede som det gjorde og forklare, hvorfor der skete forandringer. Det geografiske udgangspunkt er det nuværende Sverige.

Først nogle ord om de formelle rammer: formatet på bøgerne er 17x24 centimeter, hvilket giver en læseværdig bogside der samtidig rummer plads til illustrationer, især da klummen levner plads på udvendig side til små, aflange illustrationer eller figurtekster. Værket er rigt og vel illustreret, hvilket må tilskrives den gennemgående billedredaktør Ann-Sofi Forsmark. Til alle bind er det lykkedes at finde illustrationer, der understøtter teksten – enten samtidige fotos, billeder af genstande (musealt), kort der illustrerer udbredelsen af forskellige temaer, grafer (der gennemgående bruges i stedet for tabeller), tegninger med videre. Især for de ældre perioder er der nogle fine tegninger hvor man forestiller sig en bondefamilie fungere i et givet jordbrugslandskab, som erstatter de fotos man ikke kan tage for denne periode. Illustrationssiden er med til at give værket en høj formidlingsværdi. Desuden rummer hvert bind bagerst en kommenteret litteraturoversigt (i det første bind er det dog placeret efter hvert hovedafsnit), en bibliografi, oversigt over illustrationer og bilag samt sagregister. Det må være udtryk for et funktionelt samarbejde mellem forfatter, redaktør og forlag.

Landbrugets første fem tusind år

Det første bind er delt i to halvdele, hvor stenalderen og bronzealderens landbrug er behandlet af arkæologen Stig Welinder, mens jernalderen har været i hænderne hos parret Ellen Anne Pedersen og Mats Widgren. Hun er arkæolog, han er kulturgeograf med speciale i dyrkningslandskabet fra jernalder og frem. Bindet spænder over 5 000 år og er det fyldigste af de fem, men alligevel forekommer det naturligt at samle dem. De har jo et fælles kildemateriale at basere analyserne på og dermed ensartede metodiske problemstillinger. Indførslen af landbruget til Sverige skete i tidlig neolitikum (ca. 4000 f. Kr.), hvor korndyrkning samt husdyrhold (kvæg og grise) langsomt spredtes.

Innovationerne kom først til sydsvenske sletteområder og Mälardalens tilsvarende, senere ud i det der med et senere udtryk hedder skovbygden, men ikke før yngre bronzealder nord for Mälar-området. Langsomt intensiveredes agerbruget, hvilket Welinder forklarede med dels økologiske faktorer (klimaændringer), dels befolkningstilvækst. Samtidig dannedes der også nye sociale grupper gennem bronzealderen, stormænd som ernæredes gennem andres overskud.

En gennemgående faktor over de mange årtusinder var langhuset. Ganske vist ændredes dets størrelse, men konstant dannede det rammen om et hushold, der stod for landbruget. På overgangen mellem yngre stenalder og bronzealderen blev huset markant større, samtidig med at nærliggende udhuse (hytter) forsvandt. Formentlig integreredes de i langhuset, men om der var tale om stald kan ikke afgøres. Alle disse udsagn om det ældre landbrug baserer Welinder på arkæologiske kilder (genstande og spor efter hustomter) samt pollenanalyser, der kan give udsagn om bevoksningen i nærområder, herunder også forskellige kornsorter. Desværre findes ingen fossile spor efter kulturlandskabet (agre mv.) bevaret før yngre bronzealder. Men disse vidnesbyrd præsenterer forfatteren i al deres mangfoldighed og specielt regionale variation og får spundet trådene til et sammenhængende mønster om det ældste svenske jordbrug.

Allerede i yngre bronzealder skete afgørende forandringer, begyndende i Skåne: landbruget intensiveredes med vægt på både animalsk og vegetabilsk produktion. De ydre tegn herpå var faste (permanente) agre, der var ryddet for sten, som blev samlet i røser eller stenstrenge. Desuden blev engene skabt gennem rydning af kær og etablering af høslæt- og græsningsarealer, og markerne blev gødet med husdyrgødning. Det havde til formål at skabe foder til en voksende bestand af (malke-)køer, som der også var behov for at opstalde om vinteren, det vil sige husene fik også et nyt udseende med stalde (fæhusrevolutionen). I det øvrige Sverige skete denne forandring først i jernalderen. Ligeså blev jern også anvendt til redskaber, især høstredskaber som segl. Arkæologiske vidnesbyrd kan belægge denne udvikling, men først med rig dokumentation fra 200-tallet f. Kr., hvor redskaber lagdes i gravene som gaver. Enestående er velbevarede levn af fossile agre i kulturlandskabet, der giver et lige så godt billede af agerbruget som 1600-tallets landmålerkort. Mats Widgren har gennem årene lavet et stort registreringsarbejde blandt andet i Västergötland og hælder til den forklaring, at de nye typer marker var produktionsmæssigt begrundet i og med, at de formodes at kunne give et højere

afkast gennem en mere intensiv jordbearbejdning. Men der var meget store regionale forskelle, så store at Widgren tvivler på om man kan tale om en svensk landbrugshistorie i denne periode.

Ved overgangen mellem ældre og yngre jernalder i 500-tallet e. Kr. skete store forandringer i bebyggelsesbilledet: var der tale om krise eller omstrukturering? Forfatterne er overbeviste om, at det sidstnævnte var tilfældet. Der var tale om, at nye magthierarkier etablerede sig, som regionalt betød store forandringer med bebyggelsesflytninger, nedlæggelser og gengroning, mens der var ekspansion andre steder. Ved vikingetidens slutning var kystområdet i Norrland bebygget og opdyrket. Samtidig kan konstateres et forandret konsumtionsmønster med større vægt på luksusvarer. Ligeså skete i yngre jernalder en forøgelse af jernproduktionen og en koncentration af fremstillingen af jernredskaber, som betød mere ensartede redskaber. I vikingetiden indtrådte også en afgørende forandring, idet langhuset, der havde været dominerende op gennem jernalderen, blev afløst af en flerhed af bygninger på en gårdsenhed.

Landbruget under feudalismen

I Janken Myrdals feudalisme-bind kunne overskriften på sammenfatningen, "Mat och makt", passende udtrykke den gensidige vekselvirkning, der var og kan dokumenteres i denne nu skrifthistoriske tid mellem landbruget og samfundet. Det var godsejerne, som sad på magten og bestemte i samfundet, specielt da staten endnu var ret ineffektiv. Kvinder og mænd i familiebruget udførte næsten alt arbejde i (landbo-)samfundet. Der var gennem middelalderen en formentlig stigende ekspansion i fødevareproduktion. Den var dels funderet på udviklingen gennem vikingetiden, dels på de teknologiske spring i perioden 1000–1200, der koncentrerede sig til øget anvendelse af jern, nyopdyrkning samt forbedret jordforarbejdning. Det sidste er brug af spade i jordbehandlingen et eksempel på. I forhold til danske forhold forekommer det enestående med en så intensiv drift – først fra 1800-tallet kender anmelderen til, at husmænd blev opfordret til at anvende spader i deres drift.

Væksten fortsatte til senmiddelalderen, hvor en krise – eller måske rettere langsommere vækst – satte ind. Ingen tvivl om at der var tale om befolkningsmæssig nedgang som følge af pesten, der ramte det meste af Europa. Nedgangen har traditionelt overskygget for den bagvedliggende udvikling til kun at fokusere på krise. Men spørgsmålet som Myrdal rejser er, om der var tale om en produktionsmæssig krise før pesten, således at der var kommet et misforhold mellem madproduktionen og befolkning, hvor pesten ramte hår-

dere, men samtidig var med til at betyde en tilpasning af produktionen. Der er belæg for hungersnød i årene før 1350, hvor pesten for alvor ramte. Ligeså kendes et antal ødegårde frem til cirka 1450 (bedst belyst fra et af de store godskomplekser: Vadstena kloster). Men Myrdals tese er, at det snarere skal ses i lyset af tilpasning, hvor områder med dårlig jord blev opgivet, og hvor der også samtidig var områder med ekspansion. Men en følge var også en omlægning til en mere ekstensiv drift – i tråd med hovedtesen. Dermed flyttes fokus fra det dramatiske (den sorte død, *digerdöden*) til den agrare produktion.

Efter år 1500 steg både befolkning og fødevareproduktion igen og fulgtes ad til engang i 1600-tallet, hvor befolkningstallet steg mere end produktionen ifølge Myrdals overbevisende model (noget som fik konsekvenser i det følgende århundrede). Men i mellemtiden var ekspansionen også sket i landskabet, idet de mere perifere regioner var blevet mere intensivt opdyrket, selv om Norrland fortsat var tyndt befolket og med klar vægt på husdyrhold.

En særlig svensk problematik er anvendelsen af pløjeredskab. (Hjul-)ploven spredte sig i middelalderens begyndelse sydfra til Skåne, Bohuslän og Västergötland, men nåede aldrig til det østlige Mellemsverige, selv om jorden her var slettelandskabet, der ikke nødvendigvis fordrede en ard til at pløje i stenrig jord. Med hjulploven kan jorden pløjes op i ryggede agre. Myrdals forslag til forklaring er, at forsommeren her er mere tør, hvilket gør arden mere velegnet som pløjeredskab. Besynderlig er også Östergötland, hvor ploven havde vundet indpas i 1500- og 1600-talet, men hvor arden igen herefter tog over. Skiftet er vanskeligt at forklare, men kan paralleliseres med Mecklenborg hvor en stærk godsøkonomi bevirkede et redskabsskifte – samtidig med at hestene skiftedes ud med stude. Östergötland kan dog ikke hævdes at være stærkt godsdomineret, hvorfor fænomenet redskabsskifte fortsat er en gåde. I Danmark anvendtes traditionelt hjulploven, som i visse egne kunne suppleres med arden, der specielt anvendtes til at bryde jord, der længe havde været upløjet.

For en dansker er det slående, at de svenske bønder fortsat havde en vis politisk indflydelse. Trods det absolutistiske system skulle bondestanden vælge herredsmænd til stænderforsamlingen, hvor de havde mulighed for at blive hørt. Det er enestående i europæisk sammenhæng – kun Schweiz havde en lignende repræsentation. Selv om deres indflydelse var minimal, var det dog en ventil for eventuelt bondeoprør, som der i senmiddelalderen havde været flere af i Sverige – i perioden mellem Dackeoprøret i 1542–1543 og Daloprøret i 1743 var der dog ingen store revolter i Sveriges vestre dele.

I 1600-tallet udvidedes de sekundære erhverv som håndværk og industri. Jern og kobber blev store eksportartikler – således dækkedes 40 procent af behovet i England i 1600-tallet af import fra Sverige. I skovbygderne i Mellemsverige og den sydlige del af Nordsverige fungerede bjergdrift side om side med landbruget, idet de lagde cirka to måneders arbejde i metaludvinding. Samtidig voksede markedet for kornhandel i landet, så meget at det blev nødvendigt at indføre korn, men heldigvis erobredes områder med kornoverskud (de baltiske områder, Pommern og Skåne).

Den agrare revolution

I bind 3 fortsætter den økonomiske historiker Carl-Johan Gadd i Myrdals spor. De fører frem til den agrare revolution, som Gadd opfatter som en klar forudsætning for industrialiseringen og moderniseringen af samfundet. Men en forudsætning for gennemførelsen af den agrare revolution ser forfatteren tilsvarende i en ændring i ejendoms- og skatteforholdene, som gav jordbrugerne økonomisk incitament til at øge produktionen. Dermed er den økonomisk-historiske linie slået an i bindet.

En af de centrale faktorer er befolkningsudviklingen. Helt fra før bindets begyndelse i 1700 var befolkningen i vækst. Men de agrare strukturer var formelt låst, hvilket betød, at befolkningsoverskuddet måtte opsuges på andre måder. Det skete dels gennem *hemmansklyvning*, hvor gårdbrugene deltes mellem flere brugere, således at skatteenheden hemman'et bevaredes, mens flere bedriftsenheder hørte ind under det. Det var modsat udviklingen i Danmark, hvor godserne holdt fast i deres gårde med en gårdfæster på hver. Her måtte befolkningsvæksten i stedet slå sig ned i huse, hvilket også skete i Sverige, men under andre vilkår. Her skete udviklingen i torparne. Egentlig var lovgivningen restriktiv, idet de kun skulle sikre arbejdskraft til kronen og godserne, men presset var for stort, og mange oprettedes i løbet af 1700-tallet – mellem 1750 og 1800 øgedes deres antal med 130 procent. De fleste blev ikke skatansatte, men i stedet skulle de anlægges på jord, der hørte under en hovedgård eller en bondegård, og hvortil de jurisdiktionelt regnedes. De fleste steder betalte torparen en pengeafgift til ejeren. Torparne blev som regel anlagt i udmarken, hvilket betød en ekspansion i kulturlandskabet. De relativ fleste torpar blev anlagt i de gode jordbrugsegne, hvor også godserne havde deres største udbredelse, det vil sige Skåne, Mälarbygden og Östergötland, samt i mindre grad Västergötland og Småland. Efter 1800 voksede også indsiddernes antal (*backstugusittarna* og *inhysehjonen*), og i de godsrige områder

i Østsverige *statarna* – en social klasse af helårsansatte, naturalieaflønnede landarbejdere, som ikke kendes fra Danmark, og som fik sin udbredelse i det godsrige Stockholmområde.

Reformtiden var karakteriseret ved, at staten ikke bare så landbruget som skatteobjekt, men også var villig til at fremme landbrugets udvikling for at øge statens velstand. Det kom til udtryk i udskiftningsreformerne, som i Sverige modsat Danmark trak ud i det meste af et århundrede og havde flere faser i form af *storskifte*, *enskifte* og *laga skifte*, hver med sin lovgivning. Modsat Danmark blev resultatet en høj grad af udflytning – Gadd nævner tal på 40 procent, lokalt mere, hvilket overstiger de danske resultater. Udskiftningsreformerne lagde grunden til et mere rationelt landbrug, der skulle give store produktionsstigninger fremover. Ejendomsforholdene blev ikke ændret ved lov, men ændrede sig i retning af, at flere bønder blev selvejere – som i Danmark og det meste af Nordvesteuropa. I 1845 var således 59 procent af jorden ejet af bønderne selv, mod 30 procent i 1700-tallets begyndelse. Dertil kommer, at der fortsat var bondebrug i fæste hos kronen og adelen og ikke-adelige godsejere.

Gadd ser to nøglefaktorer i udviklingen. Den første er arbejdskraften, som var til stede på landet og kunne opsuges af landbruget. Den bagvedliggende årsag var den demografiske transition der i 1800-tallet førte til stor befolkningsvækst på grund af aftagende dødelighed, især for børn, og fortsat høj fødselshyppighed. Den agrare revolution er udtryk for, at det svenske landbrug kunne gøre nytte af arbejdskraften, hvilket bevirkede, at der i 1870 boede det højeste antal mennesker som hverken før eller siden i den svenske landsbygd. Et karakteristisk udtryk for Gadds syn på sammenhængen er at betragte de mange nye redskaber af jern ikke som arbejdsbesparende (der var rigeligt med hænder), men som jordbesparende – eller rettere mere effektive til at dyrke jorden.

Den anden faktor er netop det dyrkede areal, som i perioden blev kraftigt udvidet. I svensk sammenhæng betød det for eksempel, at agerarealet i den östgötske agerbygd blev udvidet fra 20 procent i 1640 til 45 procent i 1850, mens engen indskrænkedes en smule fra cirkaa 25 procent til 20 procent og udmarken indskrænkedes fra 55 procent til 35 procent. Denne udvikling dækker over mere intensiv udnyttelse af både ager og eng med mere effektive redskaber (bl.a. le til høst) og vekseldrift på markerne med integration af foderafgrøder. Men en konsekvens heraf blev, at forskellene i de regionale kulturlandskaber svandt ind – som følge af at svensk landbrug og industri inte-

greredes mere i det europæiske marked. Landskabet prægedes på den ene side af stendiger, der havde tre funktioner: samling af sten som stenrøser, hegn (i driften) og grænsemarkeringer. Dertil kom i 1800-tallet udgrøftningen af landskabet for at sikre afvandingen til gavn for en mere intensiv dyrkning. Begge faktorer bevirkede, at kulturlandskabet lokalt var under kraftig forandring. Efter 1870 blev dræning (*täckdikning*) meget mere udbredt og afløste de åbne grøfter.

Alt i alt bevirkede den agrare revolution dybe forandringer i det agrare samfund. Gadd peger ikke på en enkelt årsag hertil, men fremhæver, at der var en flerhed af faktorer, der førte frem til denne dybtgående menneskelige påvirkning af landskabet og samfundet.

Landbruget i industrisamfundet

I bind 4 beskriver Mats Morell, som også er økonomisk historiker, perioden 1870–1945, der i indledningen af hovedredaktøren kaldes for "jordbrukets klassiska tid" – eller Bullerby-tiden, som alle nordiske børn er vokset op med. Til gengæld har det ikke afspejlet sig i forskningen, hvor perioden sjældent er blevet behandlet under ét og set i samfundsmæssig kontekst. Morell følger i Gadds fodspor og ser jordbrugsekspansionen som en af grundstenene i det industrielle gennembrud. Samtidig mindskedes landbrugets relative betydning: andelen beskæftigede i ernæringen faldt fra cirka 72 procent til 27 procent, og andelen af bruttonationalproduktet faldt tilsvarende fra 40 procent til cirka 12 procent. Til gengæld er disse tal også udtryk for, at landbruget blev langt mere effektivt, da stadig færre kunne forsørge flere. Landbruget blev også industrialiseret, og de to sektorer kom ifølge Morell til at leve i symbiose med hinanden. Landbruget efterspurgte maskiner og redskaber, som industrien kunne fremstille.

Kriser for landbruget udviklede sig nu fra at have været problemer med tilstrækkelig produktion til at være afsætningskriser. Samtidig blev madforsyningen til hele det svenske samfund forbedret – man nærmede sig "sötebrödsdagar", som Myrdal kalder det i indledningen. På trods heraf var der stadig forskel på industriarbejdernes kost og almuekosten på landet, men nu til fordel for bysamfundet: her kunne man nemt få madvarer ind via den forbedrede infrastruktur til søs og på jernbane, og der var bedre indkomstgrundlag.

Socialt set var landbruget bredt stratificeret. Der var store godser, der i visse områder blev drevet af statare som arbejdskraft. Statarne levede med

deres familie på godserne og var med til at gøre, at godserne fortsat var store enheder i samfundet. Først i 1945 ophørte statar-ordningen. I øvrigt gør Morell her fint brug af citater fra den righoldige skønlitteratur om netop statare. Under godserne fandtes forskellige størrelseskategorier af brug, hvor de "mindre bondejordbruk" var familiebrug, som stort set kunne klare sig selv – også netop som umekaniserede brug i denne periode, mens "småbruk" ikke kunne leve af landbruget alene, men måtte ernære sig ved beskæftigelse ved siden af. De to sidste kategorier voksede i perioden, blandt andet som følge af *egna hem*-lovgivningen, der var kopieret efter den danske statshusmandslovgivning. Deres antal i årlige oprettelser kulminerede i 1929 i en bevægelse, der blev støttet politisk af de store bønder, da det kunne hindre socialismen at få fodfæste, når man fik foden under eget bord. Selv i Norrland blev egna hem anlagt, som støttejordbrug for skovarbejdere. I det hele taget blev denne husmandsbevægelse kaldt en "praktfiasko" – da denne type brug jo havde en stakket frist, hvilket man begyndte at erkende i slutningen af trediverne.

En interessant betragtning bringer Morell, når det gælder det at forlade erhvervet: i dårlige tider er det de store bønder, som økonomisk tvinges ud af det, mens det i gode tider er de små jordbrugere, som frivilligt søger over i andre erhverv, hvor der er beskæftigelse at finde.

Fortsat udvidelse af det dyrkede areal var også et mantra i denne periode, hvor *ängens* omdannelse til agerjord vandt frem og dyrkning af foderafgrøderne på indmarken. Ängens tilbagegang blev ifølge Morell ligefrem et symbol på industrisamfundet. Det var et led i intensiveringen af landbruget. I Lappland førte det dog til problemer i forhold til samernes rensdyrhold: i 1870 måtte der for at beskytte de sidstnævnte laves en administrativ grænse, inden for hvilken der ikke måtte ske opdyrkning. I Norrland fik industrisamfundets vilkår et særligt udtryk, der blev kaldt Norrlandsfrågan. Selskaber opkøbte skove i Norrland for at afdrive dem og siden leje jorden ud til skovarbejdere – ofte tidligere bønder som de havde afkøbt skovretten. Det blev i 1906 forbudt, fordi man ønskede at sikre jorden på bondehænder – i tråd med den ellers førte jordpolitik.

Som også i Danmark rettede hele det svenske produktions- og forædlingsapparat sig ind efter den animalske produktion – det var den der var afsætning på – selv om det svenske landbrug siden middelalderen var et pløjebrug. Fodervæksterne var vigtige i vekseldriftens tilrettelæggelse, og staldfodring forekom fra 1880'erne mere og mere. Slut var sultfodring om vinteren – nu kunne der produceres og opbevares nok foder til en intensiv animalsk pro-

duktion. På forædlingssiden udvikledes flere store andelsselskaber, herunder Mjölkcentralen, der blev den største af sin art i Europa.

Bindet gør god brug af det nye medie, som er dukket op: fotografiet. Samtidige fotos fortæller deres egen historie, som falder fint i tråd med den skriftlige fortælling. Til gengæld er der sparet på kortene i denne fremstilling, som kan illustrere den rumlige udbredelse af fænomener. For eksempel savner anmelderen et kort over den nationale udbredelse af egna hem, ligesom den såkaldte administrative grænse i Lappland også kunne have været illustreret.

Landbruget i velfærdssamfundet

Bind 5, som behandler perioden fra 1945 og frem til nutiden, har to forfattere, der begge er historikere, nemlig Iréne Flygare og Maths Isacson. Bindet står i forandringens tegn, men man får skildret et meget dybtgående billede af "Jordbruket i välfärdssamhället", som bindet hedder, der slet ikke kigger sekterisk på landbruget som en selvstendig sektor. Der er rige perspektiver i beskrivelsen, som der også er i de andre bind, men samtidig bliver der her trukket lange tidsperspektiver bagud uden at det virker som en opsamling. Endvidere er der mange kulturelle vinkler på det landbrugsmæssige, som gør at bindet kommer meget langt omkring.

Som nævnt er landbruget efter 2. verdenskrig kendetegnet ved meget store forandringer. Trenden fra foregående periode fortsatte med en vigende andel af befolkningen og nationalproduktet i og fra landbruget, samtidig med at produktiviteten steg og mekaniseringsgraden øgedes. Det betød også, at det dyrkede areal indskrænkedes til de allerførst opdyrkede områder – et udsagn for en proces, der stadig er i gang, og som ikke er resultat af en detaljeret kulturlandskabsanalyse, men et ganske tankevækkende udsagn. Tilsvarende betyder den økonomiske udvikling nu, at mælkeproduktionen er flyttet længere mod syd i landet. Hvad forfatterne ikke mener er forandret, er den"agrara ideologin". Den baserer sig på to tilknytningspunkter mellem menneske og jorden, nemlig hævden til brugen af jorden og slægtens rolle heri. Uden at kunne bevise det trækker de tråde langt tilbage og generaliserer, forstået som en tese til yderligere underbyggelse.

Men de største forandringer er sket på de indre linier i landbrugssamfundet. Således spiller sociale og kulturelle forestillinger nu en langt større rolle ved generationsskifter end økonomiske forandringer. Interessant er i den forbindelse også betragtningen om, at det sidste store generationsskifte fandt sted i 1970'erne, hvor man kunne regne med, at en ny generation kunne

overtage gården og drive den videre. I denne proces indgår det multigenerationelle landbrug, hvor flere generationer er fælles om driften og de vigtige beslutninger. Men udviklingen betyder generelt det, som forfatterne kalder en øget maskulinisering i landbruget: i takt med behovet for færre hænder i landbruget søgte kvinderne ud i andre erhverv, hvorfor mændene blev alene tilbage i bedriften – selv om det formelt fortsat var familiebrug (ejendomsmæssigt), var det ikke tilfældet driftsmæssigt.

Efter 1945 påbegyndte staten sit moderniseringsprojekt, der også inddrog landbruget. I 1947 vedtoges på Riksdagen "jordbrukspolitikens Magna Charta", der havde tre hovedmål: 1. en subsidieret indkomst for landbrugere som gjorde at de kunne leve af sit erhverv; 2. en strukturrationalisering frem mod mere effektive landbrug, hvilket indebar nedlæggelse af de mindste og mest uproduktive– 10–20 hektar var nævnt som et mål; 3. en produktion, der sikrede Sverige selvforsyning lige oven på verdenskrigen. Dermed var landbruget langt fra at være et frit, liberalt erhverv, men en del af velfærdssamfundet, kraftigt understøttet af egne organisationsfolk.

Hverdagslivet spiller særligt en rolle i mange afsnit i dette bind. Det er også tilstede i de andre bind, men der er selvsagt andre kildemæssige muligheder for etnologiske studier i denne periode. De bliver fint udnyttet til at bringe eksempler på mikroniveau af, hvordan det opleves at være landbruger i dagens samfund. Specielt det amerikanske begreb "the agrifamily" betones her, hvor hele familien står bag ved bedriften, selv om de fleste har erhverv uden for. Igen en betegnelse, der kan række langt tilbage i tid, hvor alle var beskæftiget ved bedriften.

Såvel i denne periode som i alle tidligere er landbruget karakteriseret ved at være stedbundet – til den dyrkbare jord. Det står i modsætning til den postmoderne tendens, hvor stedet ingen rolle spiller for det moderne menneske. Her er i hvert fald et punkt hvor landbruget ikke er blevet moderne!

Konklusion

Alt i alt er det en moderne landbrugshistorie, som Sverige har fået med denne fornemme udgivelse. Som bekendtgjort indledningsvis har den redaktionelle linie holdt hele vejen igennem værket. Det skyldes selvfølgelig konceptet fra starten i kombination med den vedholdende redaktør. Men der må også peges på, at forfatterne har to ting fælles: de er stort set alle økonomiske historikere (bortset fra første binds arkæologer/kulturgeografer), og de er alle opvokset på landet. Det sidste giver en god indføling med landbrugsrelate-

rede problemstillinger, især set fra et nutidigt perspektiv, men er jo slet ingen garanti for, at værket rummer så brede perspektiver, som det gør. Dette gælder i mange henseender, såvel indplaceringen af landbruget i et svensk samfund, der er i forandring og som gensidigt påvirker landbruget, som fokus på det brede spektrum af problemstillinger inden for landbruget: overordnede økonomiske udviklingstræk, dyrkningsmæssige metoder koncentreret om redskaber, jordbehandling og kulturlandskab, social lagdeling, kønsspecifikke spørgsmål, kulturel orienterede problemstillinger. Det hele bliver samlet i en syntesepræget, letskrevet fremstilling baseret på den nyeste forskning.

Bagved det hele ligger vægt på at skildre strukturerne – "la longue durée" – som præger landbruget og dets udvikling i de forskellige perioder, og på at se på bondens hverdagsliv i lyset af disse strukturer. Dette er vægtet i forhold til mere personfikserede og begivenhedsfikserede fremstillinger – ikke at personer og hændelser ikke er omtalt, men deres rolle er nedtonet og sat ind i en større strukturel sammenhæng – gennem alle bind. Anmelderen kan nævne, at den cirka 10 år ældre danske landbrugshistorie ikke kan leve op til disse karakteristika. Til gengæld er der mange udviklingstræk, som går igen, og netop forandringsaspektet som de nordiske landbrug har gennemløbet i hvert fald de sidste 200 år kan få en til ikke at være uenig med Mats Morell, når han i bind 3 hævder, at de nordiske jordbrugere er mere omstillingsparate.

I et så stort land som Sverige vil der være store regionale forskelle, som gør, at det til tider kan være problematisk at tale om én svensk landbrugshistorie, som Mats Widgren påpeger. Men som hovedregel er der et godt balanceret blik for at der er regionale forskelle, som bliver beskrevet og forklaret. Dog finder anmelderen grund til at nævne et område, hvis særegne træk ikke synes tilstrækkelig forklaret, nemlig øen Gotland. I bind 3 beskrives denne tidligere så rige ø som fattig på såvel adel som torpare. Hvorfor var bebyggelsesstrukturen så særegen her? Der er flere eksempler på, at øen falder uden for forklaringsmønstret – så bliver det ikke kompenseret ved, at et detaljeret mikrostudie i bind 5 er placeret her på øen. Denne mindre indvending skal ikke skygge for et stort tillykke til Sverige med denne i alle måder vellykkede landbrugshistorie.